ISSN 1300-5901

AYLIK COĞRAFYA VE KEŞİF DERGİSİ

ATLAS

20. Yıl

Sayı: 246 - Eylül 2013
Fiyatı: 8.00 TL (KKTC Fiyatı 10.00 TL)

NO: 2013/09

Poster
KAFKASYA
GEÇMİŞE SONSUZ DÖNÜŞ

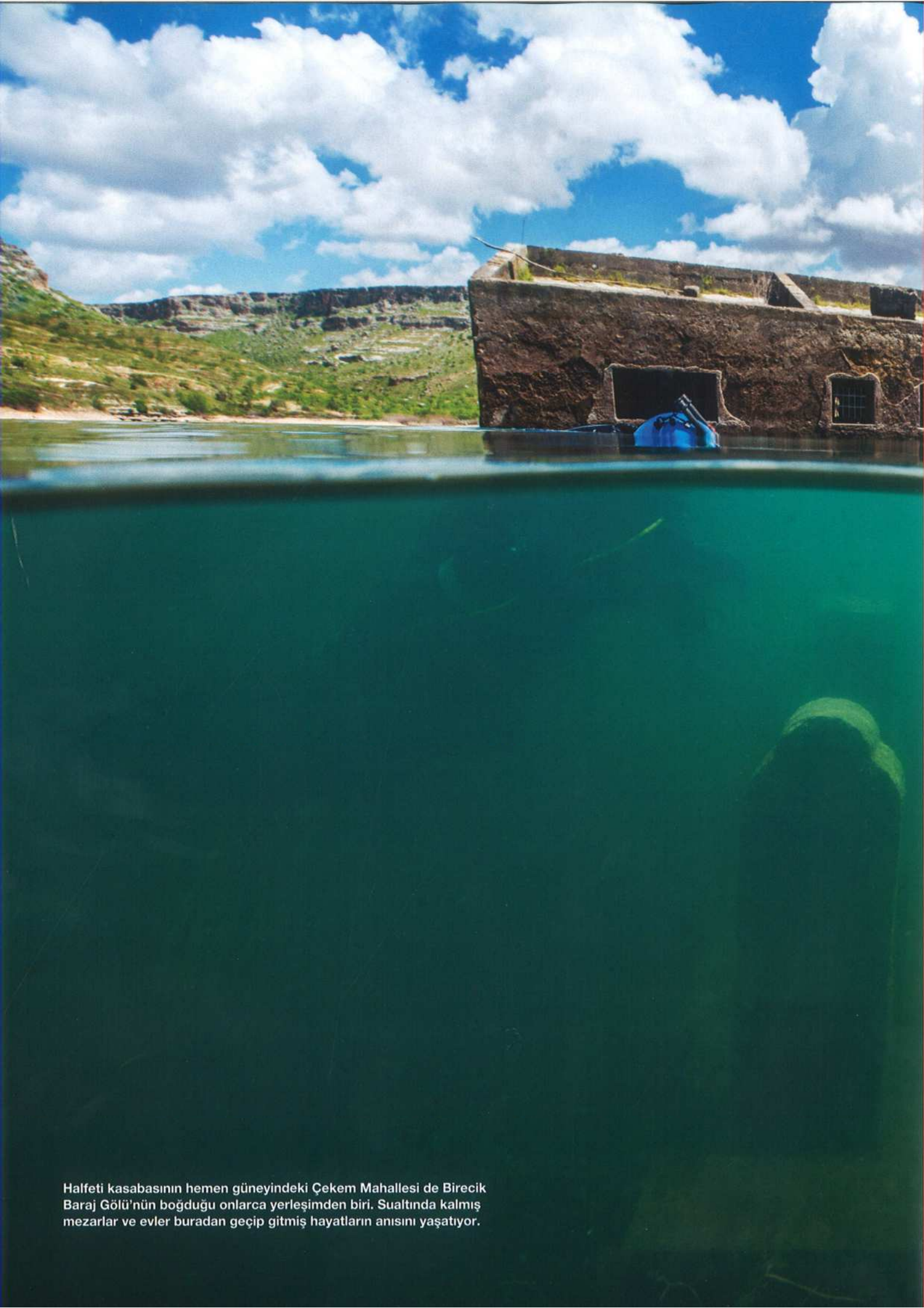
KAFKASYA
Çerkes Sürgünü
150. YIL

KAÇKARLAR
Kaybolan Patikalar

ŞANLIURFA
Sualtında Halfeti

POLONYA
Son Tren

ANADOLU
Gitme Turnam

Halfeti kasabasının hemen güneyindeki Çekem Mahallesi de Birecik Baraj Gölü'nün boğduğu onlarca yerleşimden biri. Sualtında kalmış mezarlar ve evler buradan geçip gitmiş hayatların anısını yaşatıyor.

ŞANLIURFA

Sualtında Halfeti

Birecik Barajı'nın 2000 yılında hizmete girmesiyle Fırat kabarmış ve çevresini suya boğmuştu. OBRUK Mağara Araştırma Grubu da, Şanlıurfa'ya bağlı Halfeti ilçe merkezi ile Adıyaman'a bağlı Gümüşkaya köyü arasında sualtında kalmış kaya yerleşimlerine dalışlar yaparak onların envanterini çıkarıyor; tarihi mirasın unutulup yok olmasını önlemeye çalışıyor.

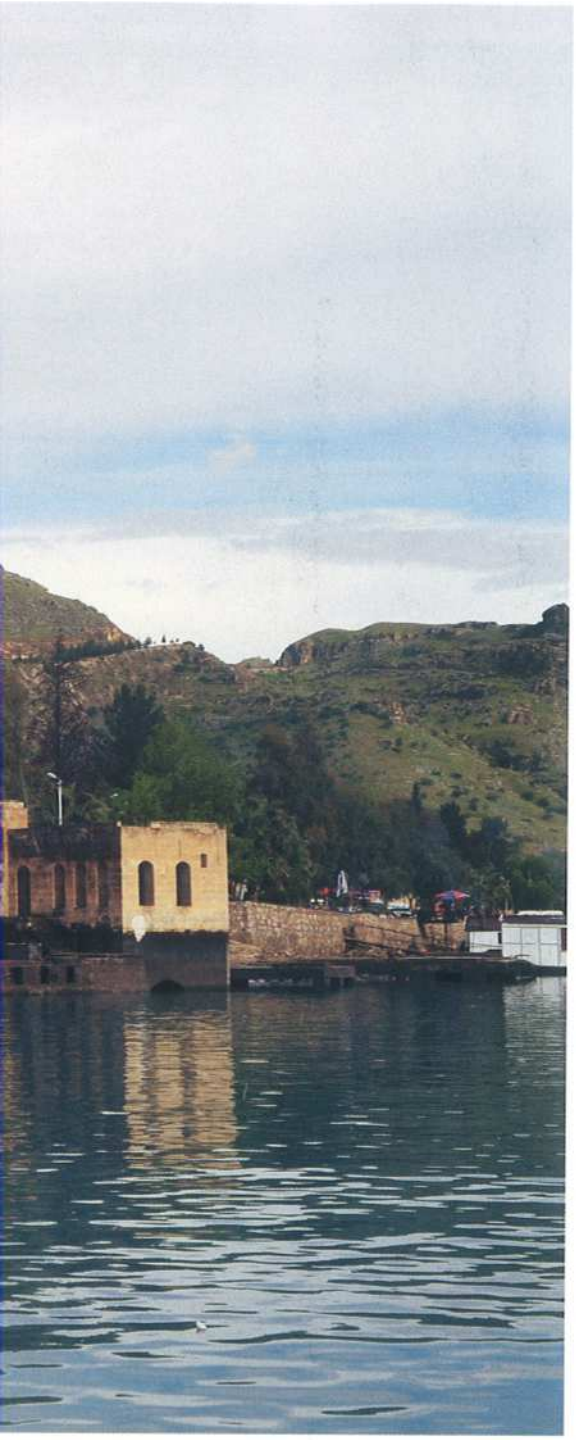
YAZI: ALİ YAMAÇ / FOTOĞRAFLAR: ALİ ETHEM KESKİN

Birecik Barajı'nın 2000 yılında su tutmaya başlamasıyla Halfeti kasabasının bir bölümü sualtında kaldı. Baraj gölünün kıyısındaki yerleşim, çehresi değişen coğrafyayı tanımaya gelen çok sayıda ziyaretçiyi kendine çekiyor. Mevsimsel olarak ve barajdan salınan su miktarına göre su seviyesi birkaç metre değişebiliyor. Bu farklılıklar Halfeti Camii'nin duvarlarındaki izlerden de kolaylıkla görülebiliyor.

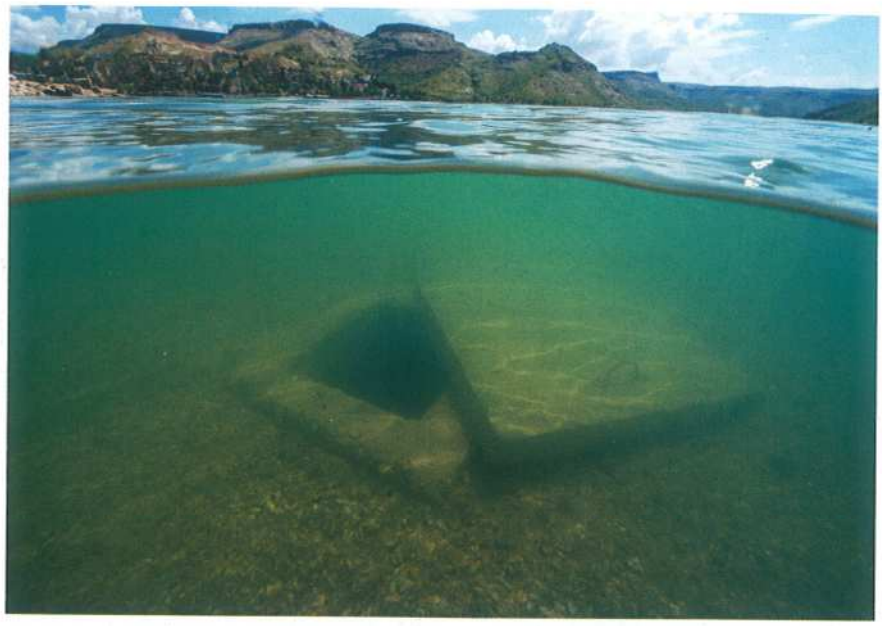
Yarısından fazlası sulara gömülmüş bir eyvandan Ali Ethem Keskin'in regülatöründen yükselen hava kabarcıkları yüzeye çıkıyordu. Büyük olasılıkla şu anda dünyada daha önce hiç yapılmamış bir dalış gerçekleştiriyordu. "Sualtında kalmış yeraltı yapılarına dalmak" bugüne dek hiç denenmemişti. OBRUK grubu olarak amacımız, Halfeti ilçesinde Birecik Baraj Gölü'ne gömülmüş gizemli tarihi yapıları araştırmak ve belgelemek. İşimiz zor, ayrıca artık sulara teslim olmuş bu mekânlara dalmak biraz da hüzünlü...

Üç tarafı kapalı ve üstü tonozlu, diğer tarafı ise avluya açılan eyvanlara Orta Asya'dan Anadolu'ya geniş bir coğrafyada rastlanıyor. Artuklular tarafından yaygın olarak kullanılan, Mardin ve Şanlıurfa'da sıkça rastlanan eyvanların sualtında kalmış bir örneğine dalış yapmak insanda farklı duygular uyandırıyor. Adıyaman'a bağlı Gümüşkaya köyünün tam karşısında, Fırat Nehri'nin güney sahilinde bulunan yapının görülebilen üst kısmında sadece üç adet niş mevcut. Geri kalanı ise Birecik Baraj Gölü'nün sularına gömülmüş durumda. Biz, sualtında kalan kısmında neler olabileceğini düşünürken Ali Ethem'in hava kabarcıkları eyvanın

arka duvarının karanlığına doğru kayboluyor. Herhalde yapının arka duvarının dibinde neler olduğunu araştırıyor.

OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak bu kez farklı bir çalışma içindeyiz. Grubumuz daha önce Ayasofya, Topkapı Sarayı, Hasankeyf ve Gaziantep yeraltı yapılarında da envanter çalışmaları yapmıştı; bunların bir kısmı Atlas'ta da yayımlanmıştı. Bu yıl başladığımız proje çerçevesinde ise Şanlıurfa'nın Halfeti ilçe merkezinden Gümüşkaya köyüne dek, Birecik Baraj Gölü'nün kuzeyindeki tüm kaya yerleşimlerinin envanterini çıkarıyoruz. Bu projemiz Fırat Nehri üzerindeki

Halfeti merkezin karşı kıyısında bulunan höyüğün açığındaki su deposu, baraj gölüne batmış durumda. Yörenin engin tarihinin izlerini taşıyan höyük de artık bir adacığa dönüşmüş (en üstte). Çekem'in tarihi mezarlığı baraj sularının altında artık sessiz bir dünyanın parçası. Oysa bir zamanlar sık sık ziyaret edilir, bağlar bahçeler arasından geçilerek, patikalar izlenerek ona ulaşılırdı (üstte).

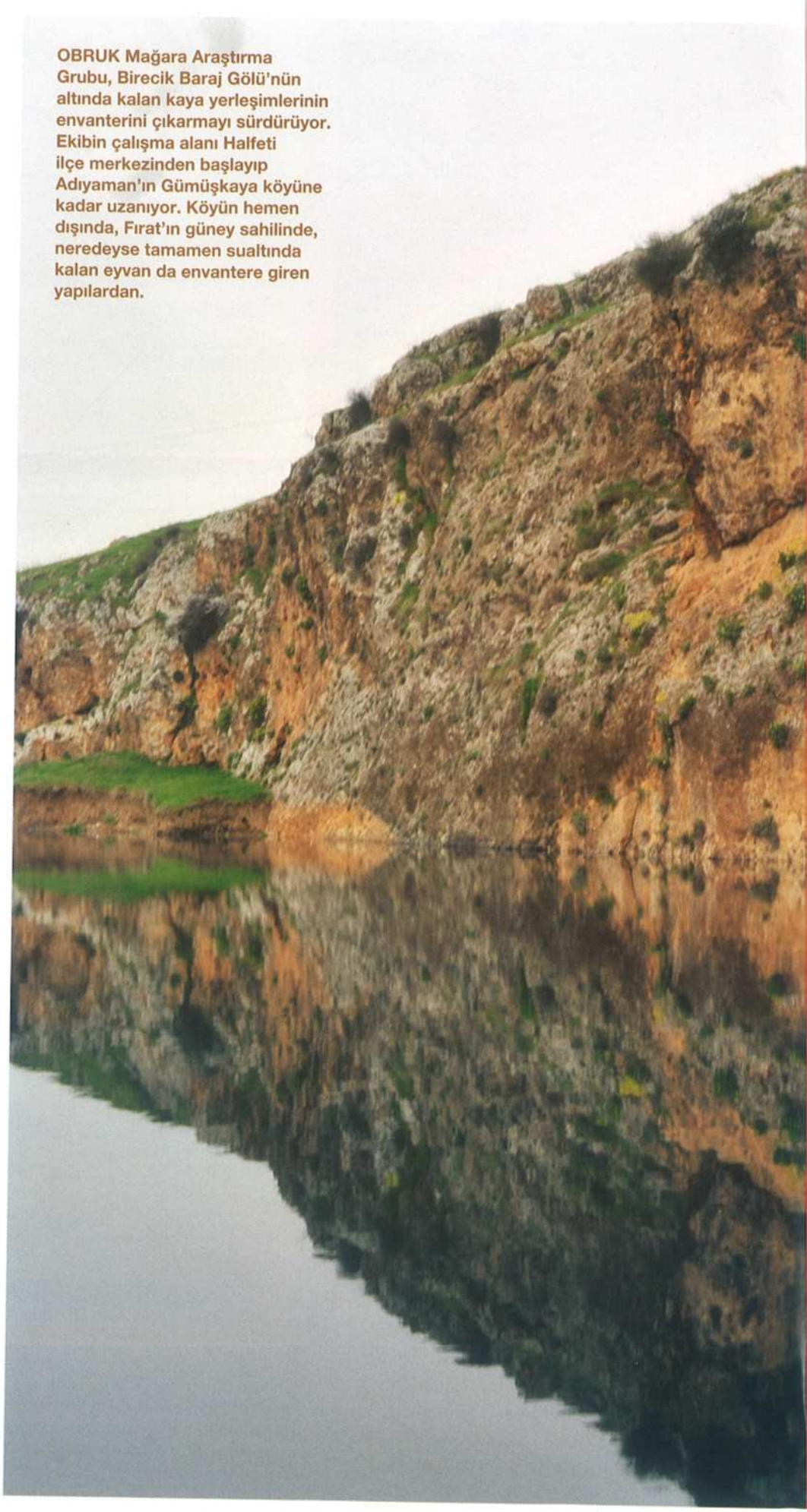
35 kilometrelik bir hatta hem karada hem de Birecik Baraj Gölü'nün sualtında bıraktığı kısımlarda sürdürülüyor.

Bu bölgede Fırat Nehri kireçtaşları içinden akıyor. Yaklaşık 45 milyon yıl önce çökelen bu işlenmesi kolay kireçtaşı duvarlarına tarih boyunca yüzlerce yapı oyuldu. Gaziantep'teki Çiftekoz, Şanlıurfa'daki Yeniköy, Killik, Kurttepe gibi köylerin civarında yan yana onlarca yerleşim mevcut. Bu yapıların önemli kısmı ise Adıyaman'ın Kızılin ile Gümüşkaya köyleri arasında yer alıyor.

Çalışmaya, Fırat'ın kuzey sahilinde yer alan Kızılin'den başladık. Halfeti'de Kızılin'e araç geçirip geçiremeyeceğimizi, eğer geçiremeyeceksek Killik köyünde bir motor olup olmadığını sorduk. "Killik köyünden karşı sahile feribot var" yanıtını aldık. Ertesi gün köyün sahilinde Müslüm'ün Halfeti'de yapılmış "feribotunu" ve onu çeken ufacık sandalı görünce doğrusu biraz şaşırdık. Bu garip "feribot"a bakıp "Bu araçtan suya düşen araç oldu mu hiç" diye sorduğumda Müslüm, "Bir traktör düştü ama su sığdı, çıkarttık" diye cevaplıyor.

Kazasız bir "feribot" seferinin ardından Kızılin köyüne ulaşıyor ve Abuzer'in teknesiyle Gümüşkaya köyüne dek sürecek ön araştırmamıza başlıyoruz. Üç günlük çalışmada 22 farklı noktada toplam 105 kaya yerleşimi tespit ediyoruz. Bunların arasında en az üçünün kilise veya manastır olma ihtimali var. Araştırılan her yapı önce GPS ile işaretleniyor, ardından ölçülüyor ve rölövesi çiziliyor. Tüm bu işlemlerin ardından haritada yeri işaretleniyor. Dik duvarlarda bulunan ve ulaşılması güç olanlar ise bir sonraki sefere bırakılıyor. Gümüşkaya köyünden Halfeti'ye kadar Fırat Nehri'nin her iki sahilinde yer alan tüm kaya yerleşimlerini 2014 yılı sonuna dek envanterlemeyi planlıyoruz.

Kızılin ile Gümüşkaya köyleri arasındaki ön araştırmamızı tamamladıktan sonra güneye, Halfeti'ye geçiyoruz. Halfeti ilçe merkezi, yapılarının bir kısmını baraj gölünün sularına kaptırmış çok eski bir yerleşim. Orijinal mimari dokusu kesme taştan, iki katlı ve bahçeli evlerden oluşan Halfeti son yıllarda birçok diğer sorunun dışında kaçak ve çarpık yapılaşmayla da mücadele ediyor.

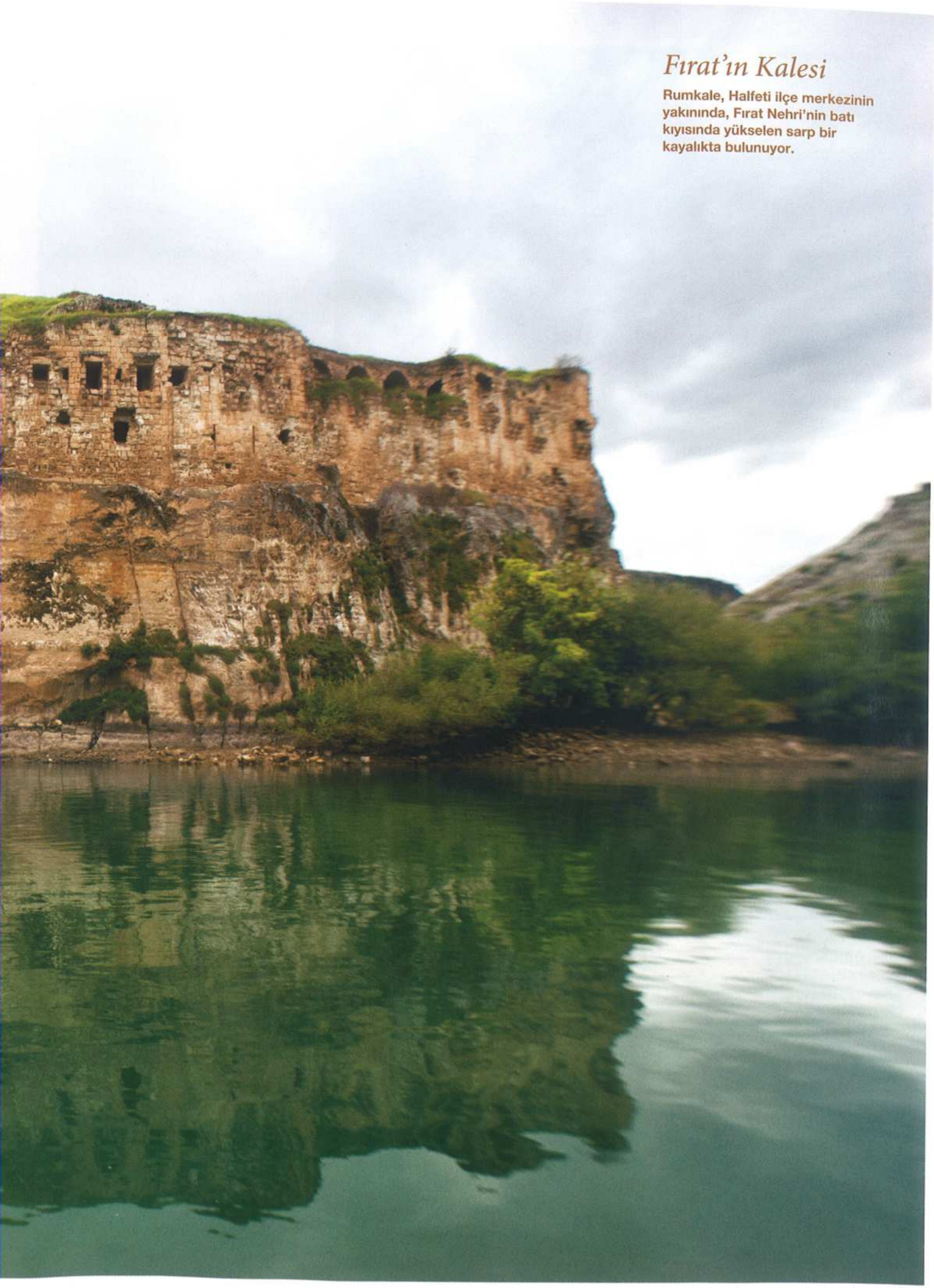
OBRUK Mağara Araştırma Grubu, Birecik Baraj Gölü'nün altında kalan kaya yerleşimlerinin envanterini çıkarmayı sürdürüyor. Ekibin çalışma alanı Halfeti ilçe merkezinden başlayıp Adıyaman'ın Gümüşkaya köyüne kadar uzanıyor. Köyün hemen dışında, Fırat'ın güney sahilinde, neredeyse tamamen sualtında kalan eyvan da envantere giren yapılardan.

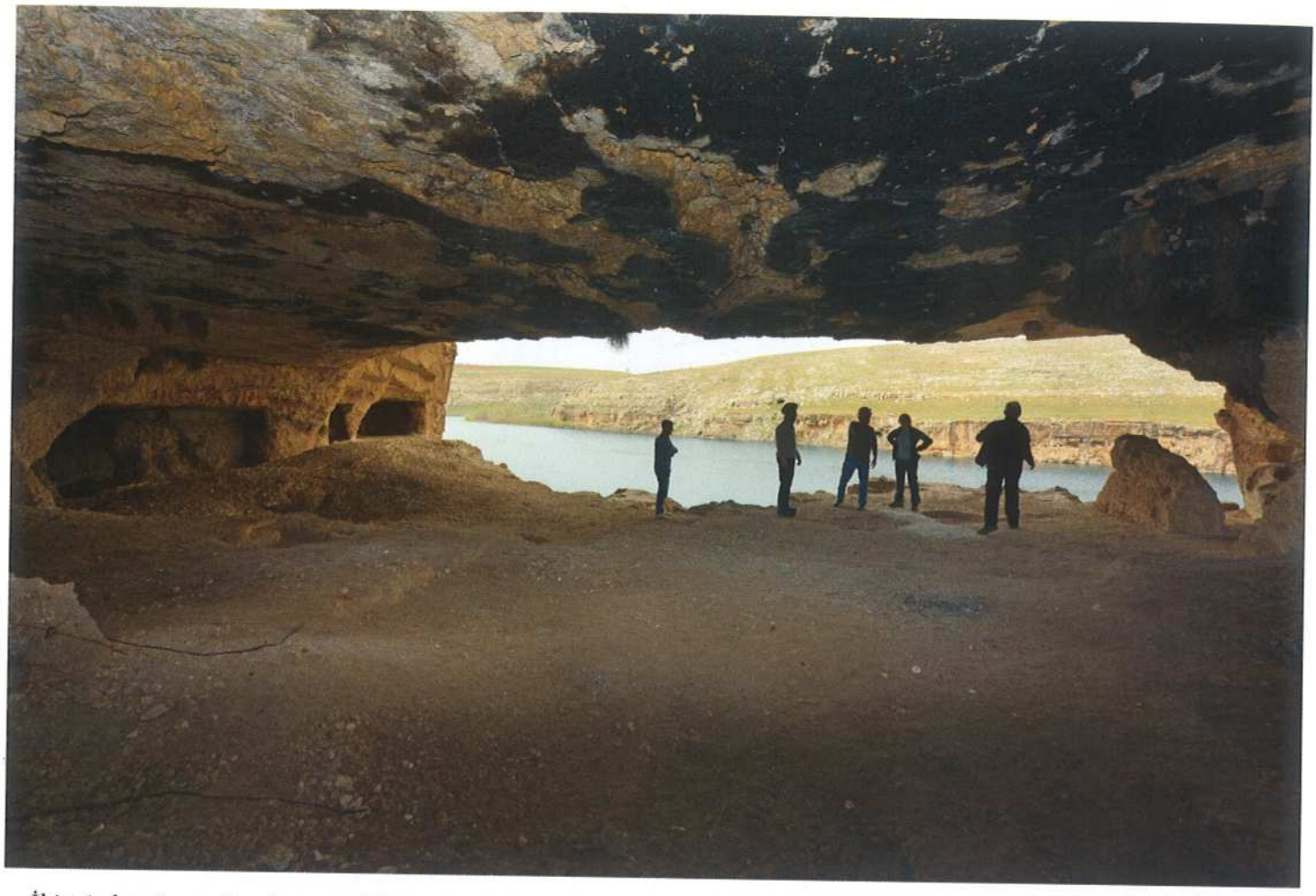

Fırat'ın Kalesi

Rumkale, Halfeti ilçe merkezinin yakınında, Fırat Nehri'nin batı kıyısında yükselen sarp bir kayalıkta bulunuyor.

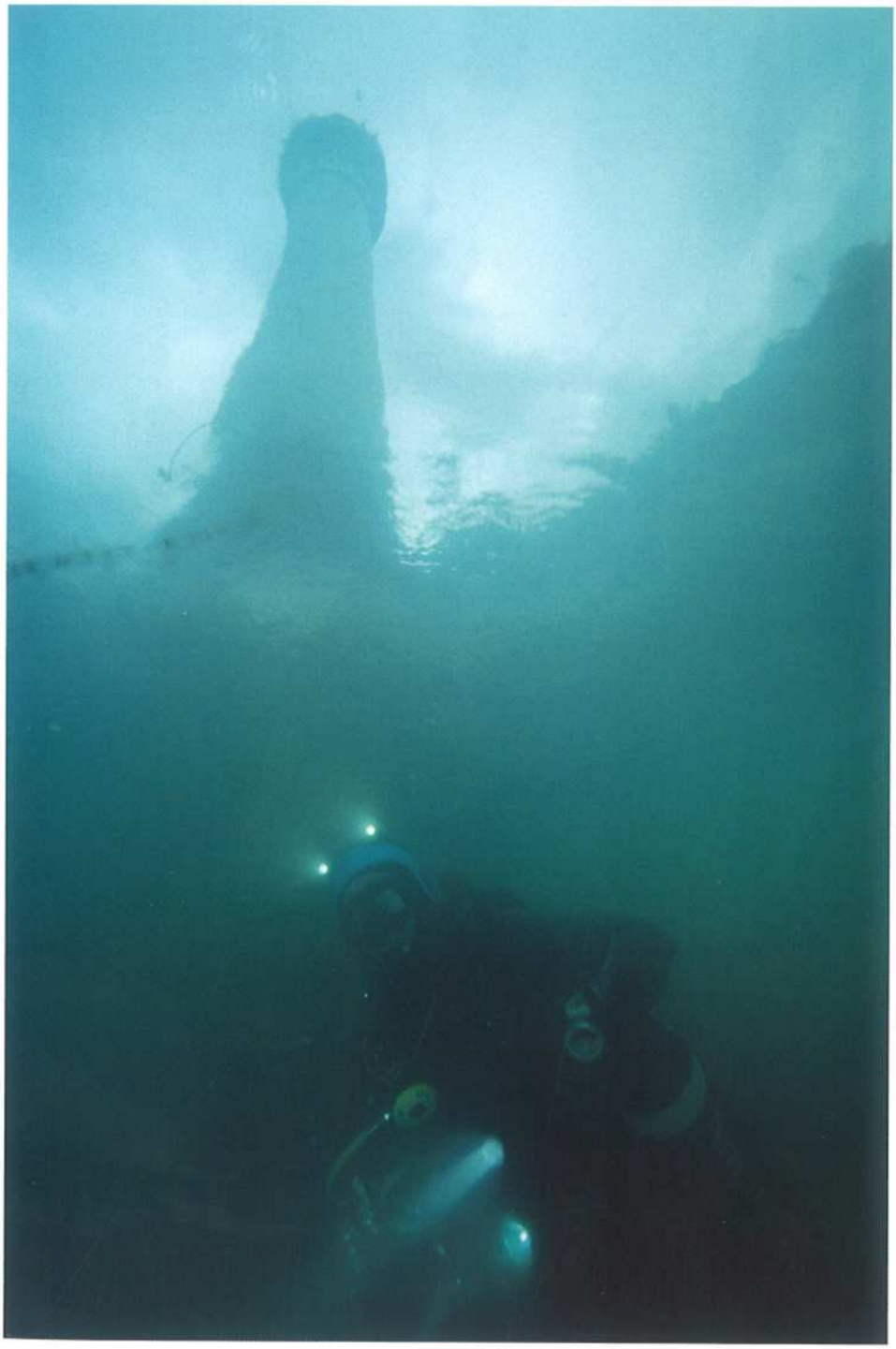
Fırat Nehri, Güneydoğu Anadolu'da işlenmesi kolay kireçtaşları içinden akıyor. İnsanoğlu tarih boyunca elverişli bölgelerde kayalara yerleşimler oydu ve yüzlerce yıl bunların içinde yaşadı. Halfeti'nin kuzeyinde, Adıyaman-Besni'ye bağlı Kızılin köyü yakınında, Fırat kıyısında, kayaya oyulmuş büyük bir yapı bulunuyor. Yapının üst katına yine kayaların içine açılmış bacalardan tırmanılarak ulaşılıyor.

İkinci durağımız ise Savaşan köyü camisiydi. Yan duvarları ve demir parmaklıklı pencereler olduğu gibi duruyordu ama yapının ön cephesi tamamen yıkılmıştı. Biz de buradan caminin içine girdik. Tatlı su midyelerinin yavaş yavaş duvarları kaplamaya başladığını ve ufak balıkların bu mekânı yuva olarak benimsediğini gördük. Yapılar artık başka canlılara mesken olmuştu.

Bu dalıştaki son durağımız ise 14 metre derinlikteki ilkokul binasıydı. Derinlere doğru indikçe ışık azaldı. Artık birbirimizi ancak fenerler sayesinde görebiliyorduk. Dibi kaplayan kahverengi su bitkileri adeta Akdeniz makilerini andırıyordu. İlkokul binası bu bitkilerle tamamen örtülmüştü, onların boş bıraktığı alanlar ise midyelerin hükmü altındaydı. Bir süre daha okulun etrafında dolaştıktan sonra 45 dakika süren dalışımızı sonlandırarak yüzeye çıktık..."

Fırat Nehri üzerinde sayısız eski ve yeni yerleşimin sonunu hazırlayan barajların hikâyesi 1965 yılında başladı. Tam 10 yıl sonra, 1975 yılında tamamlanabilen ilk baraj Keban'dı. Ardından baraj inşaatlarının temposu arttı. Keban'dan sonra Karakaya, Atatürk, Birecik ve Karkamış barajları inşa edildi. Artık bir sonraki barajın gölü, neredeyse bir önceki barajın duvarına dek uzanıyordu. Türkiye'deki uzunluğu yaklaşık 1.260 kilometre olan Fırat Nehri'nin bugün sadece üçte biri doğal akışında, geri kalan kısmı ise baraj gölleri haline geldi.

Fırat üzerinde inşa edilen bu beş ana barajın gölleri, yüzlerce köyü ve antik yerleşimi sular altında bıraktı. Sadece Birecik'in kuzeyinde Kavaklı, Çekem, Erenköy, Kamışlı gibi onlarca köy sualtında kaldı. Barajlar su tutmaya başlamadan önce birçok antik yerleşimde kurtarma kazısı yapılmasına karşın kaybettiğimiz tarihsel mirasın boyutlarını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Örneğin, Adıyaman'da bulunan ve Türkiye'nin en büyük höyüklerinden birisi olan Samsat Höyüğü daha Bizans katmanı kazılırken Atatürk Barajı'nın sularına gömüldü. Gritille, Tilbeş Höyük, Kurban Höyük, Zeugma gibi Anadolu arkeolojisi için büyük öneme sahip onlarca arkeolojik yerleşim barajların suları altında kaldı.

Savaşan köyünün camisine dalan OBRUK ekibi, bulunduğu yerden caminin suüstünde kalan minaresini belli belirsiz görüyordu.

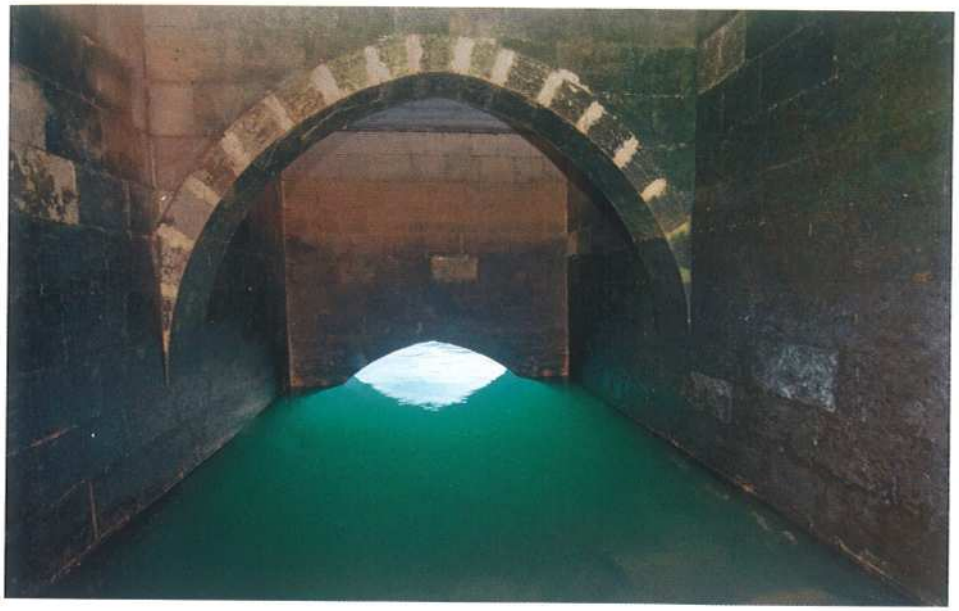
Birecik Barajı'nın suları Halfeti'yi 10 yıl içinde Güneydoğu Anadolu'nun turizm merkezi haline getirince yoğun ilgiye hazırlıksız yakalanan ilçede lokantalardan konaklama yerlerine genel bir plansızlık hâkim. Halfeti sahili su üzerinde yüzen duba restoranlarla, küçük liman ise tur tekneleriyle dolmuş durumda ve yöre halkı günü kurtarma gayreti içinde.

Halfeti'nin 3,5 kilometre kuzeyinde, yine Birecik Baraj Gölü'nün suları altında kalmış Savaşan köyü ve civarındaki diğer kaya yapılarını araştıracağız. Köyün güney sahilinde yan yana sıralanmış, çoğu ufak ama oldukça ilginç 17 kaya yerleşimini ölçüp rölöve alıyoruz. Bu yapılar içinde sadece ikisi sahildeki çay bahçesi tarafından turistik amaçla kullanılıyor. Kayalara oyulmuş bu yapıların doğru bir şekilde tarihlenmesi neredeyse imkânsız. Anadolu'nun birçok yerine dağılmış olan tüm yeraltı yapılarında aynı sorunla karşı karşıyayız. Hasankeyf'te, Gaziantep ve Şanlıurfa'daki diğer örneklerde olduğu gibi burada da kaya yerleşimleri yüzlerce yıldır kesintisiz olarak kullanılageldiği için ilk yapılış tarihlerini tespit etmek pek mümkün değil. Öte yandan, burada kayalara oyulmuş küçük bir Ermeni kilisesi, işleme ve yazıtlarıyla yapım tarihi için ufak da olsa bir ipucu veriyor.

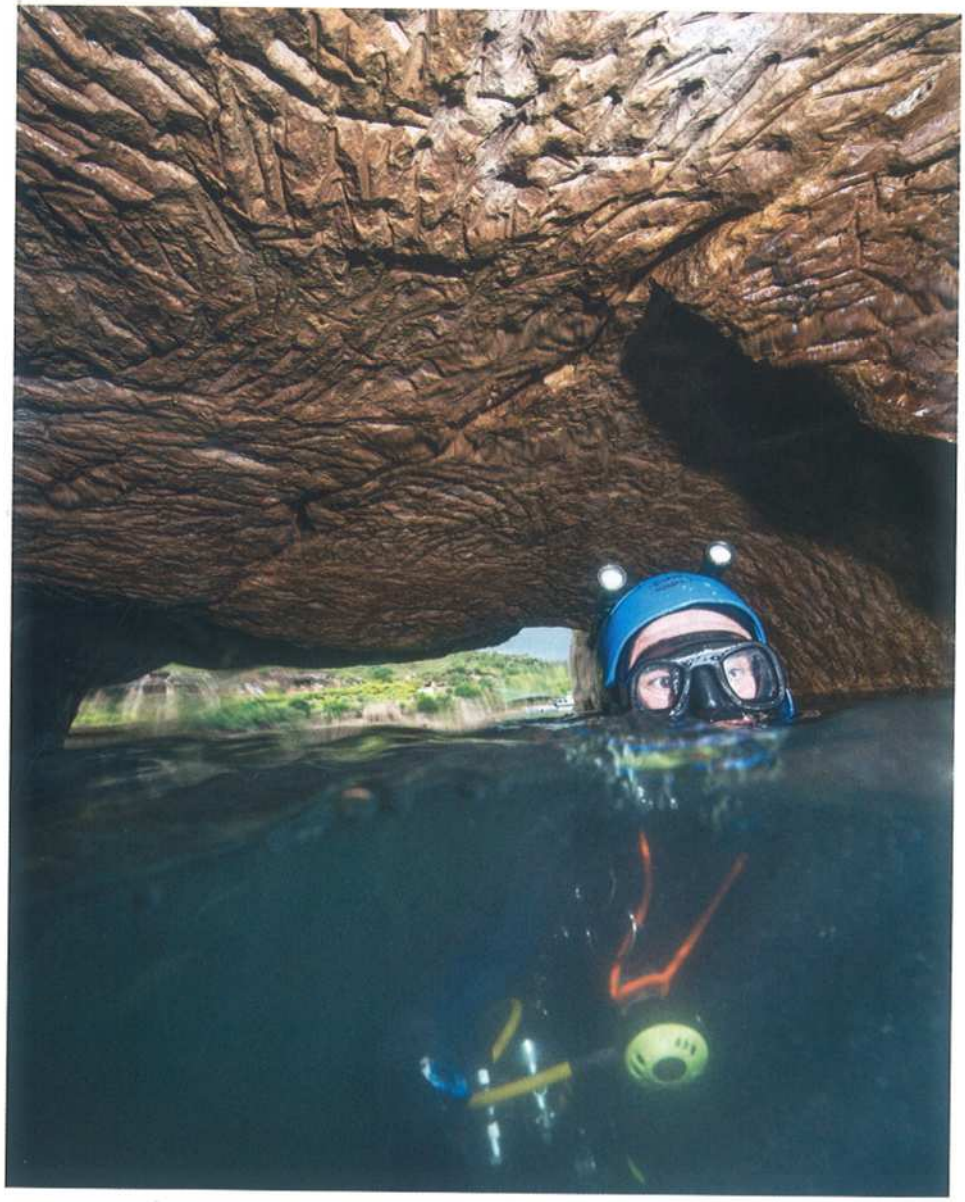
Biz yüzeydeki mağaralarda rölöve çalışmalarımızı sürdürürken Ali Ethem Keskin ve Doruk Dündar sualtında kalan yapıları araştırmak için dalışa başlıyor. Bir saat kadar sonra yüzeye çıktıklarında Ali Ethem dalışı şöyle özetliyor:

"Dalıştan önce kafamızda bazı sorular vardı ve bunların en önemlisi sualtındaki görüş mesafesiydi. Yüzeyden dipteki görüş mesafesini tam olarak kestiremiyorduk. Dalış süresince birbirimize yakın yüzmeye karar verdik, 1000 lümen gücündeki fenerlerimiz birbirimizi bulmamıza yardımcı olacaktı. Buna rağmen dipte birbirimizi kaybedersek en fazla bir dakika aranıp yüzeye çıkacak ve yeniden dalacaktık. Suyun sıcaklığının 10 derece civarında olacağını bildiğimiz için tedbirli gelmiş, en kalın dalış elbiselerimizi getirmiştik.

Baraj kapakları açıldığı için su seviyesi düşmüştü ama dip akıntısı yüzünden Savaşan köyü civarında su bulanıklaşmıştı ve görüş mesafesi sadece birkaç metreydi. Dalışa kıyıdaki duvarda yer alan ilk mağaradan başladık. Böylece ortama alışıp daha sonra derinlere doğru inecektik. İnsanların yüzyıllar boyu yaşadığı bu mağaralarda yüzerek dolaşmak çok tuhaftı. Kayalara oyulmuş odalar ve duvarlardaki nişler çok ilginçti. Bir odadan diğerine geçerken bir anda karşımıza değirmen taşı çıktı. O an bu evlerde yaşamış insanları düşündüm. Birçok neslin gelip geçtiği bu yapılarda dalış yapmak bizi hüzünlendiriyordu.

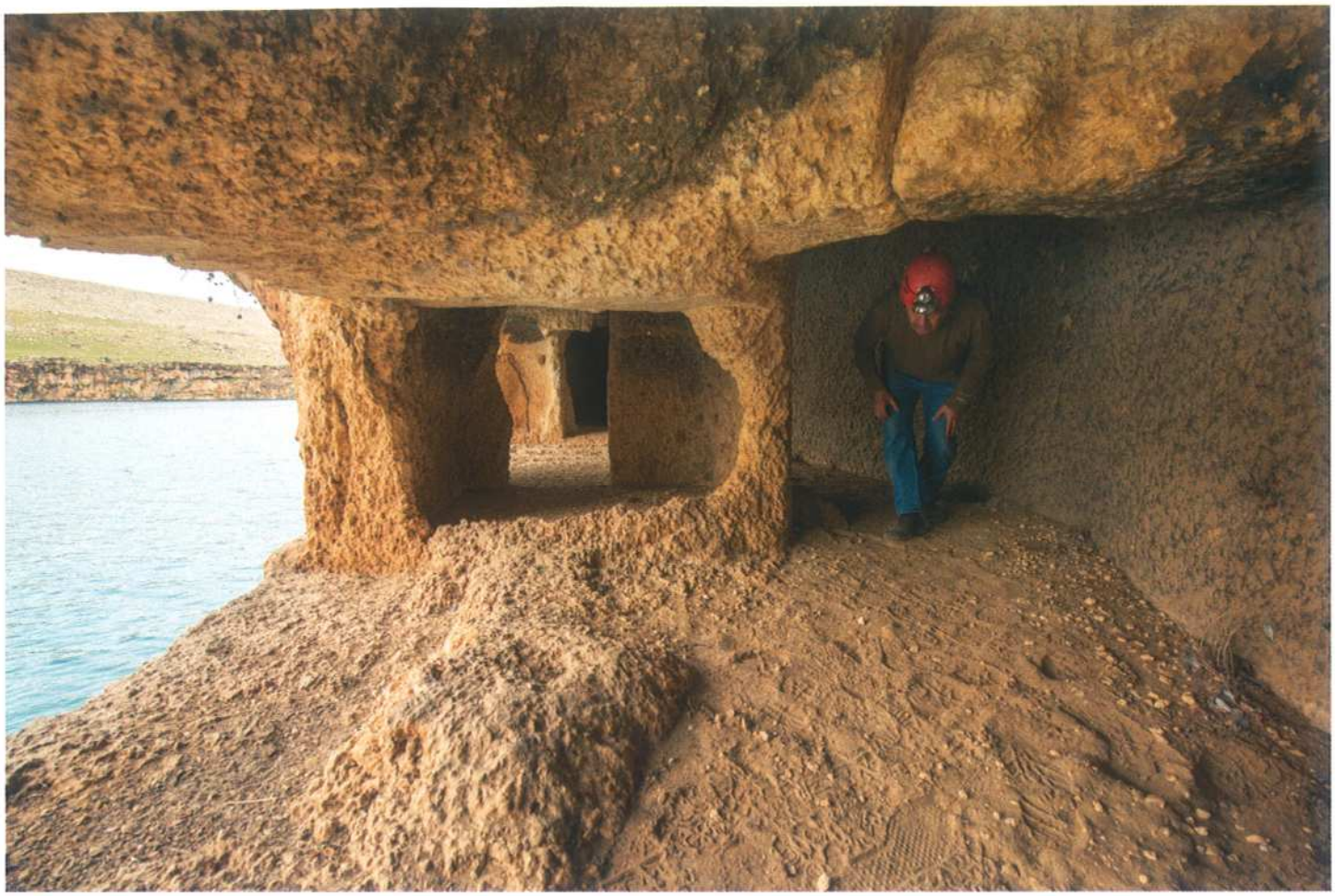
Halfeti Camii, Birecik Barajı'nın sularının alıp götürdüğü tarihi eserlerden (üstte). Savaşan köyünde kayalara oyulmuş mağaralardan biri geçmişte değirmen olarak kullanılıyordu. Yaz aylarında suların alçalmasıyla birlikte bu mağaranın üst kısımları da açığa çıkıyor (altta).

Birecik Barajı'nın 2000 yılında su tutmaya başlamasının ardından nehrin seviyesi 60 metre civarında yükseldi ve sayısını dahi bilemediğimiz yüzlerce kaya yerleşimi de sualtında kaldı. ODTÜ-TAÇDAM gibi projelerle baraj gölleri altında kalan antik yerleşimlerin bir kısmı kazıldı veya en azından envanterlendi ama kayalara oyulmuş yapılar hiçbir zaman araştırılmadı.

Görünüşe göre Fırat Nehri üzerinde inşa edilen bu barajlar sadece yörede "fark" denilen balık türüne yaramış. Balığın bilimsel adı *Barbus esocinus*. Fırat Nehri'nin farklı yerlerinde "cero" ya da "manyar" olarak da tanınan bu devasa balık, baraj göllerinin oluşmasından sonra daha da büyümüş. Yöredeki balıkçılar, sualtında kalan yapıların ve ağaçların artık eskisi gibi rahatça ağ atılmasına engel olduğunu söylüyor. Balıkçılar, eskiden 100 kilogramlıklarına bile rastlanan bu balığın artık derinlere kaçtığını ve daha da irileştiğini anlatıyor.

Savaşan köyündeki çalışmamızı tamamladıktan sonra buranın tam karşısında, Fırat'ın batı duvarında yer alan Rumkale'nin sualtı ve suüstü mağaralarındayız. Rumkale, nehrin bu kısmının en önemli tarihsel varlığı. Antik kaynaklarda "Hromgla" olarak da isimlendirilen bu kale şimdi bir yarımada üzerinde. Asur yazıtlarında bile adından bahsedilen kalenin şu anki yapıları genellikle Roma ve Bizans dönemine tarihleniyor. Birinci Haçlı Seferi sırasında ele geçirilen ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun yönetimine geçen Rumkale'nin ilginç bir tarihi var. Kale 1203 yılından Memlukler tarafından alındığı 1293 yılına dek geçen 90 yıl boyunca Birleşik Ermeni Kilisesi'nin merkeziydi. Bu dönemde kalede bulunan yazıcılar Ermeni tarihinin en güzel dini eserlerini kaleme aldı ve resimledi. Bunlar arasında yer alan ve isminin Toros Roslin olduğunu bildiğimiz bir ressam ise diğerlerinin arasında çok özel bir yere sahip. Bugün bilinen sadece 12 eseri olan Toros Roslin, ortaçağ Ermeni dini resminin en büyük ustası olarak kabul ediliyor. Erivan Müzesi'nde bulunan 1256 tarihli "Zeytun İncili" ile ABD'de Walters Art Museum'da sergilenen 1262

Gümüşkaya köyü yakınlarında kayalara oyulmuş antik yol, yine kayalara oyulmuş evlere ve Fırat kıyısına çıkıyor.

tarihli "Sebastia İncili", Toros Roslin'in bu kalede yaşarken resimlediği en önemli eserler arasında.

Rumkale'de kazı ve restorasyon çalışmaları yakın bir tarihte başladı. Kalenin yamaçlarında bulunan yerleşimler ise henüz incelenemeden Birecik Barajı'nın sularına kurban edildi. Etkileyici mimarisiyle zamana, onca savaşa, hatta baraj gölüne göğüs geren kale bugün hâlâ sapasağlam yerinde durmaya devam ediyor ve geç kalmış bir ilgiyi hak ediyor.

Daha önceleri sadece Halfeti'den, o da motorla gidilebilen bu yapıya artık batıdan açılan bir karayoluyla da ulaşılabiliyor. Rumkale'nin önündeki küçük koy ise derme çatma yapılarıyla artık bir tur teknesi barınağı haline gelmiş. Yurdumuzda sıkça rastlanan turizm krizi ve plansız yatırımlar Halfeti, Rumkale ve Savaşan köyünü ciddi şekilde etkilemiş durumda. Halbuki bazı basit düzenlemeler ve planlı bir korumayla bu bölge gelecekte Güneydoğu Anadolu'nun turizm cenneti olabilir. OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak bu değerlerin, şimdi envanterlemeye çalıştığımız eserlerle aynı akıbete uğramamasını diliyoruz ■